

УДК 140; 330.101

В.І. ДОДОНОВА

Донецький національний університет, Донецьк

ВІДМОВА ВІД ГРАНДНАРАТИВІВ ЯК СУТНІСНА ОЗНАКА СОЦІАЛЬНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО ТИПУ

Стаття присвячена опису постнекласичної соціальної раціональності, сутнісною ознакою якої є відмова від гранднарративів. Під впливом постмодернізму відбувається трансформація постсучасного ідеологічного простору, для якого характерна плюральність, фрагментованість, партикулярність.

Ключові слова: соціальна раціональність, гранднарративи, ідеологія, ліберальна демократія.

Однією з фундаментальних проблем сучасної соціальної філософії є проблема раціональності, її природи, типологізації, еволюції тощо. Соціальна раціональність сьогодення значно відрізняється від раціональності класичного і навіть некласичного типів. Їй притаманна тенденція до заперечення цілісної картини соціального світу, репрезентованої у попередніх типах раціональності наукою і тотальними ідеологіями. Фрагментарність, релятивність, плюральність світоглядних орієнтирів як окремої людини, так і суспільства в цілому стали прерогативою мислення доби постнекласики.

Метою даної статті є розгляд лише однієї – але суттєвої – ознаки соціальної раціональності постнекласичного типу, а саме - відмови від гранднарративів.

Постмодерністська настанова на розгляд реальності як тексту обумовила звернення філософів до аналізу нарративів – великих оповідань про історію, минуле і майбутнє, про людину і суспільство, про життя і світ в цілому. Слід зазначити, що прагнення впорядкувати різноманітні наррації навколо єдиного стрижня і створили гранднарративи, або, що теж саме, метанаррації, відомі з часів стародавнього світу. Вони являють собою епістемологічний конструкт, що легітимує способи мислення, соціальні інституції і всю соціальну систему, уможливаючи, тим самим, тотальний світогляд.

Гранднарративами зазвичай називають оповідання про всесвітню історію в особливому „форматі”, а саме – про історію з щасливим кінцем. „Розгортання – то велика наррація, фікція, яка тягне за собою загрозливі наслідки... Ця велика наррація має характер талеологічний, вона скерована до якоїсь мети і являє собою оповідь про шлях до неї; має вона також характер фаталістичний, бо досягнення тієї мети ніби скінчує історію. Такою великою наррацією є, між іншим, християнство і комунізм: коли досягнемо Царства Божого або коли збудуємо комунізм, історія скінчиться” [1].

До основних гранднарративів, на думку про. В.С.Лук'янця, можна віднести:

- 1) Марксистське оповідання про всесвітню історію з фіналом - комунізмом;
 - 2) Християнську легенду про всесвітню історію, наприкінці якої - друге пришестя Ісуса Христа і Міленіум;
 - 3) Кантівський нарратив про всесвітню історію, яка повинна увінчатися „Просвітницьким століттям”;
 - 4) Гегелівський нарратив про діалектику Абсолютного Духу, котрий осягає самого себе, тобто абсолютну істину [2].
- Ольга Соболев, доповнюючи попереднього дослідника, виокремлює наступні гранднарративи: 1) картезіансько-беконівський нарратив про суб'єкта, який самозвільнює себе від всіляких ідолів (печери, роду, площі, театру) з метою досягти стану досконалості кантівського трансцендентального суб'єкта; 2) гегелівський нарратив про діалектику Духа, який самоусвідомлює себе в абсолютності суб'єкта, що саморефлексує; 3) нарратив про Всесвіт як стабільну лінійно-детерміністичну систему, яка піддається тотальному людському контролю;
- 4) нарратив про людину як про носія науково-технічного розуму, Людину-богоборця;
 - 5) нарратив про науково-технологічний прогрес, який самоприскорюється і під час якого

носій розуму когнітивно, інженерійно, практично приватизує незліченні багатства енергетичних і мінеральних ресурсів Всесвіту, робить себе більш вільним, всесильним, природокористувачем, світоупорядником, косміургом; б) нарратив про Модерн як про ідеал, до якого нібито спрямована вся людська історія і до якого належало б привести всі раси, народи, нації [3, с.28-29]. Постмодерністи звертають увагу на те, що гранднарративи інтегрують наукове знання із політикою, етикою, правом тощо. Саме в гранднарративах відбувається „зв'язок знання із суспільством і державою, яка, у принципі, виявляється зв'язком засобу з метою” [4, с.89]. Не випадково Ж.Ф.Ліотар відмічає спорідненість для західної культури мови науки та мови етики і політики. У гранднарративах відбувалася легітимація суб'єкта, істини і влади. З позиції влади легітимація є процесом, що наділяє законодавця правом проголошувати даний закон в якості норми, в той час як з позиції знання вона є процесом, за яким законодавцю, що трактує науковий дискурс, дозволено предписувати вказані умови для того, що б деяке висловлювання склало частину цього дискурсу і могло бути прийнято до уваги науковим співтовариством. Але тут виникає питання про суб'єкта: хто має право вирішувати за суспільство? Який він, цей герой, чий розпорядження є нормами для тих, кого вони підпорядковують? „Така манера дослідження, - пише Ліотар, - соціо-політичної легітимації поєднується з новою науковою настановою: ім'я героя - народ, - знак легітимності його консенсусу, спосіб нормативної регуляції обговорення. З цього неминуче витікає ідея прогресу: він є нічим іншим, як рухом, в якому нібито акумулюється знання, але цей рух розповсюджується на новий соціо-політичний суб'єкт” [4, с.76].

І далі: „народ сперечається сам з собою про те, що справедливо, а що ні, так само, як і співтовариство вчених про те, що істинно, а що помилково. Перший накопичує цивільні закони саме так, як друге - наукові; перший вдосконалює правила свого консенсусу через конституційні положення саме так, як друге переглядає їх в світлі своїх знань, впроваджуючи при цьому нові „парадигми”” [4, с.77]. Саме завдяки такому тотальному суб'єкту відбувається взаємодія двох видів висловлювань: орієнтованих на істину денотативних та орієнтованих на справедливість прескриптивних, що реалізують себе в гранднарративах. Питання про державу виявляється, таким чином, переплетеним із питанням про наукове знання. В постсучасній раціональності питання про легітимацію знання ставиться в інших виразах, ніж в класичній науці. Тут відсутня як універсальна метамова, так і традиційна легітимація знання...

Слід враховувати, що гранднарративи - це не безвинні „історії з хепі ендом”, а „лінгвістичні знаряддя всіляких мовних практик, у ході яких здійснюються глобальні впливи, керування, репресії, маніпуляції людським мисленням і поведінкою. Вони є інструментами, котрі використовуються владою при формуванні стереотипів „раціональної поведінки”. За допомогою подібних стереотипів „раціональної поведінки” опікуни людства здійснюють ті чи інші стратегії влади (інтелектуальні, світоглядні, політичні...)” [2, с.24].

З методологічної точки зору, гранднарративи намагаються побудувати єдину систему соціальних норм, доцільності і порядку, істини і справедливості. Внаслідок цього все знання людини вибудовувалось у цілісну, ієрархічно організовану систему, підпорядковану єдиному принципу. Зміст цього принципу може бути історично мінливим, але його функція, що полягає в центруючому началі системи, залишається незмінною. Космоцентризм, геоцентризм, антропоцентризм змінювали один одного, проте завжди залишались „центризмами”.

Суть принципу центрації полягає, по-перше, у штучній привілеїзації однієї з історично конкретних ситуацій духовної еволюції і, по-друге, у визнанні цієї ситуації як такої, що однозначно задає наступній еволюції монолінійний „маршрут” і не дає їй змоги зійти з нього ні за яких умов. Класична наука багато в чому сприяла розповсюдженню і універсалізації цього принципу. Водночас, саме наука, правда, вже не класичного типу, своєю критикою жорсткого детермінізму, монолінійного і монофакторного розвитку, каузальності заклала підстави для критики принципу центрації. У постнекласичній раціональності така

критика механістичного детермінізму перетворилась на відмову від моністичного погляду на світ. І прихильники синергетики, і постмодерністи заперечували принцип центрації – хоч кожний з напрямків наводив власні аргументи. Так, наприклад, синергетики наголошували на тому, що соціальні системи, які підпорядковані принципам центрації, складають дуже вузький клас найпримітивніших систем, які динамічно змінюються. Поза цим класом залишаються майже всі скільки-небудь складні системи, що еволюціонують [3, с.36].

Постмодерністи, як зазначалось вище, доводили, що принцип центрації духовної еволюції цивілізації на будь-якій її історично конкретній ситуації є не більш, ніж декларація, в яку можна або вірити, або ні. Тому відбувається втрата довіри до базових онтологічних понять, позначившись на системній обґрунтованості соціальної реальності. Нові правила, які встановлюються у постнекласичній раціональності щодо конструювання картини соціального світу, інші. Вони полягають: по-перше, у відмові від побудови єдиної системи культурних норм на користь маси окремих нормативних систем; по-друге, у постійному „порушенні” стабільності, у пошуді диссенсусу, розбіжності, а не консенсусу, одностайності, у протиріччі та протистоянні;

по-третє, у заміні всезагальності осмислення буття умовністю, метафоричністю; по-четверте, у заміні пріоритету науки на пріоритет інших, ненаукових дискурсів, таких як мистецтво, новітня міфологія, політика; по-п'яте, у визнанні рівноцінного існування різних реальностей, у тому числі віртуальної. „Велике оповідання втратило свою правдоподібність, незалежно від способу уніфікації, який йому призначався: спекулятивна розповідь або розповідь про звільнення” [4, с.92]. В результаті цієї недовіри гранднарративи втрачають своїх „діючих осіб”, „великих героїв”, свої „небезпеки”, „великі пригоди”, „велику мету” і розсипаються на множину локальних мовних елементів, втрачаючи свою легітимуючу силу. Декларації про легітимацію наукового знання від імені абстрактного суб'єкта перетворюються на пусті гасла. „Не доводиться тому дивуватися, - зазначає Ж.Ф.Ліотар, - що представники нової легітимації через посередництво „народу”, які до того ж є активними руйнівниками традиційних народних знань, сприймаються відтепер в якості позиції меншини або потенційного сепаратизму та вимушені перебувати в обскурантизмі” [4, с.77].

З точки зору постмодернізму, претензії будь яких текстів на статус гранднарративів, сьогодні виглядає безпідставною. Постмодернізм наполягає на деконструкції гранднарративів, висуваючи в якості інструмента подолання останніх іронію. Добу, коли відбувається девальвація довіри до гранднарративів, Ж.Ф.Ліотар і назвав, власно кажучи, добою постмодерну.

„Ми дорого заплатили, - пише він, - за ностальгію по цілому та єдиному, по примиренню понятійного і чуттєвого, по прозорому і комунікабельному досвіду. За всезагальним побажанням розслабитися і заспокоїтися ми чуємо хриплий голос знову розпочати терор, довершити фанатизм, мрію про те, щоб охопити і стиснути в своїх обіймах реальність. Відповідь буде такою: війна цілому, будемо свідчити про неуювленне, активізувати розбрат, рятувати честь імені” [5, с.7-8]. З огляду на те, що гранднарративи асоціюються в суспільній думці з тотальними ідеологіями, громадянсько-політичний заряд постмодерністів мав своєю мішенню провідні моноідеології. Як аргумент щодо такого становища можна навести роздуми німецького філософа Рормозера. В роботі „Криза лібералізму” він пише: „Сучасний західний інтелектуальний прошарок постійно мусує в масовій свідомості невроз страху того, що чиєсь зазіхання на істину породить новий тоталітаризм. І поки в свідомості людей залишається ця домінуюча теза, кожному буде здаватися небезпека тотально-терористичної влади в будь-якій постановці питання про істину як загальнообов'язкову” [Цит. за: 6, с.57].

Критикуючи гранднарративи, постмодерністи намагалися підготувати суспільство до відмови від моноідеології, до плюральності світоглядних позицій, наголошуючи на негативних наслідках тотальних ідеологій, що мали прояви в історії. Дійсно, кінець ХХ ст. засвідчив крах більшості тотальних ідеологій, що дозволило артикулювати тезу про „загибель ідеології” і породило настрої антиідеологізму. Ця теза, озвучена свого часу

К.Мангеймом і актуалізована пізніше Д.Беллом, була підтримана Дж. Шварцмантелем в роботі „Ідеологія і політика”. На його думку, ми живемо у постідеологічному суспільстві, оскільки воно постійно фрагментується, і дуже важко вивести єдину стратегічну лінію його розвитку. Таке розуміння підживлюється описаною вище відмовою від гранднарративів і „загибеллю ідеологій”. Шварцмантель вважає, що існують декілька варіантів постідеологічної політики. Одні з них мають постмодерністський характер, в котрих на першій план виходить боротьба з телеологічним баченням історії [7, с.278]. Другі, які є сумісними з першими, містять критику проекту Просвітництва, який начебто позбавив спільноту її внутрішнього змісту і пропагує хибний універсалізм, що ґрунтується на розповсюдженні європоцентричних цінностей на носіїв зовсім інших способів життя. Жодний з них не має етичного і політичного пріоритету. Таку перспективу підтримують ті, хто погоджується з тим, що ми живемо в епоху „поминок за Просвітництвом”. Також концепція постідеологічного суспільства може бути розвинута у плюралістичному напрямку, сприймаючи ідеологію ліберал-демократії як відкрите поле, на якому, виходячи із узгоджених кожною стороною норм ліберально-демократичної політики, відбувається боротьба різних інтересів і несхожих одна на одну політичних філософій, які прийшли до консенсусу відносно ліберально-демократичних цінностей.

Отже, всі вищеназвані перспективи передбачають, що в умовах ліберально-демократичного суспільства ідеологічну жорстокість суспільного життя вдалось подолати, і настала епоха більш свободної політичної форми. Таке постідеологічне різноманіття є типовим для сучасної ідеології неолібералізму. Однак, не всі сучасні інтелектуали розділяють думки про кінець ідеології. Існує, наприклад, концепція, яка ґрунтується на протиставленні старих і нових ідеологій: старих тотальних ідеологій, представлених у вигляді ліво-правого спектру, і нових - „молекулярних” ідеологій, які дуже важко, майже неможливо вписати в строгі рамки опозиції лівих і правих. Ці нові, більш обмежені ідеології разом формують архітектуру постсучасного політичного життя. На наш погляд, взаємодії між ідеологіями сьогодні коректно описати поняттям „ідеологічний дискурс”. Взаємодії ідеологій розвиваються, як правило, в двох напрямках: з одного боку, це лінія дистанціювання і полеміки з опонентами, що підсилює напруженість у суспільстві, з іншого боку, це – напрямок встановлення контактів між сумісними ідеологіями, що сприяє зближенню і навіть перейманню теоретичних і програмних положень. Подібні контакти укріплюють політичну стабільність у суспільстві. В постсучасному світі головна лінія ідеологічного дискурсу пролягає між ідейними течіями, що захищають цінності й ідеали гуманізму, та доктринами, що обґрунтовують насилля як найефективніші методи досягнення політичних цілей. Відповідно, еволюціонують й ідеологічні системи, зближуються політичні доктрини лібералізму, неоконсерватизму, соціал-демократії, християнської демократії тощо. З іншого боку, консолідується екстремістські, фашистські, шовіністичні, расистські течії. Постнекласичне суспільство живе у стані „калейдоскопу ідеологій”. На місце ідеологій, що традиційно обґрунтовували проблеми економіки, її організації і розподілу благ, приходять політичні ідеології, що підіймають проблеми, які не можна втиснути в старі рамки політичної полеміки. Цей процес важко назвати „постідеологічною перспективою”. Скоріше його можна описати гаслом „нові ідеології замість старих”.

Нові ідеології, більш обмежені і менш орієнтовані на державу, стають провідними політичними гравцями. До них можна віднести: інвайроменталізм, фемінізм, ідеології, що пов’язані з релігійною та культурною ідентичністю. Виникає запитання: чи можна нові ідеології вважати істинними і такими, що відповідають поняттю ідеологія, а не вважаються чимось іншим, наприклад, групами тиску? Вочевидь, що можна.

Теза „нових ідеологій проти старих” демонструє абсолютно іншу картину ідеологічної політики - більш розмаїту і децентралізовану, ніж стара. Особлива увага приділяється плюралістичності партикулярних ідеологій, які засновані на конкретній проблемі і все менш пов’язані з питаннями економіки, а все більш – з питаннями „якості життя” та ідентичності. Все це формує „сузір’я” нових політичних ідеологій. Замість низки ідеологій,

сконцентрованих на аспекті протистояння лівих і правих, ми маємо цілий набір міні-ідеологій, не схожий на гранднарративи минулого. Ідеології, що належать до цього сузір'я, можна назвати несерйозними і легковажними із-за того, що вони не мають потужного ідеологічного впливу, але при цьому більше відповідають реаліям фрагментованого і скептично налаштованого інформаційного суспільства. Вони вказують на нові умови ідеологічної і політичної активності. Але навіть поєднавшись в сузір'я нових ідеологій і політичних рухів, вони не здатні створити адекватну систему ідей, яка б охопила всі складнощі сучасного суспільного життя. На думку Джона Шварцмантеля, „вони... є доповненням або оновленням більш масових і розвинутих політичних ідеологій, але самі по собі не здатні забезпечити формування масштабних мобілізуючих рухів ідеологічної політики” [7, с.283]. Науковець пропонує адекватнішу картину світу ідеологій, доповнюючи концепт „постідеологічної політики” та „нових ідеологій проти старих” ідеєю контрідології, тобто критичної ідеології, яка зараз знаходиться в зародковому стані, але здатна, на його думку, перетворитися на впливову політичну силу. Існуючу картину сучасних ідеологій доповнює концепт ідеологічного „поля”, який був запропонований Роджером Уильмом Брубейкером та Пьером Бурдье. Брубейкер говорить про „поле диференційованих конкурентних положень або позицій, що прийняті конкретними організаціями, партіями або окремими політичними діячами”. „Поле диференційованих конкурентних положень” описує ідеологічну ситуацію наступним чином: є потрійні відношення між домінуючою ідеологією неолібералізмом, фактами протидії і критики (нові і міні-ідеології та „старі” ідеології). Відношення між трьома складовими не є раз і назавжди заданими, вони постійно змінюються, ідеології між собою взаємодіють і взаємо впливають одна на одну. Наприклад, як мініідеології коректують неолібералізм, так і ідеологія неолібералізму „захоплює” мініідеології таким чином, що більш радикальні течії фемінізму або інвайроменталізму перейдуть у форму вибору стиля життя або прийняття конкретної ідентичності. Або, старі і нові ідеології в деякій мірі об'єднуються, розширюючи коло своїх інтересів. Старі ідеології мають врахувати нові проблеми і занадто фрагментовану структуру пост сучасного суспільства.

Поняття „поля” передбачає мінливість і динамічність, а отже, політичний дискурс, в якому зі взаємодії старих і нових ідеологій народжується контрідологія, що протистоїть неолібералізму. Домінуюча ідеологія є складним явищем, що містить в собі багатоманіття тем, які пов'язані одна з одною. В цілому, неолібералізм включає в собі ідею „провідної ролі ринку як глобального інституту, цінність людини, яку сприймають як споживача на ринку і вибір якої вважають за вищій прояв свободи і автономії, і значущість суспільних інститутів, діяльність яких оцінюють з точки зору її продуктивності і вимірюваних результатів – тобто перетворення на товар всіх аспектів людського життя” [7, с.293]. Така перспектива включає й ідеї релігії та культури, однак в умовах постсучасності її відносять до приватної царини.

Підводячи підсумки сказаному, можна зробити висновок про те, що постмодерністський проект „відмови від гранднарративів” став наслідком побоювання повернення тоталітаризму і спрямований проти ідеологій як таких. Проте, розвиток постнекласичної соціальної раціональності свідчить, що навіть в умовах плюралістичного дискурсу різноманітні ідеології не зникають, а лише трансформуються, в той час як ліберальна демократія позиціонує себе як новітній гранднарратив.

Список використаної літератури

1. Еразм К. Постмодернізм / Кузьма Еразм. Переклав С.Заєць // Крейда. Літературно-мистецька газета. Електронний ресурс: <http://krejda.org.ua/print.php?part=1&newsid=63>
2. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. та ін. Науковий світогляд на зламі століть: Монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 288 с.
3. Соболь О.М. Постмодерн і майбутнє філософії. – К.: Наукова думка, 1997. – 188с.
4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.Ф.Лиотар. Пер. с фр. Н.А.Шматко. - М.: Институт экспериментальной социологии, Спб.: Алетейя, 1998. - 160 с.
5. Лиотар Ж.Ф. Ответ на вопрос: Что такое постмодерн? / Постмодерн в философии,

науке, культуре. - Харьков, 2000. - С.7-8.

6. Петруня О.Э. Тупики софистики и пространство философии: новый этап борьбы за логос / О.Э.Петруня // Вестник Московского университета. – Серия 7. Философия. – 2007. - № 3. – С.44-64.

7. Шварцмантель Дж. Идеология и политика / Джон Шварцмантель. Пер. с англ. – Харьков: Изд-во „Гуманитарный центр”, 2009. – 312с.

В.И. ДОДОНОВА

Донецкий национальный университет, Донецк

**ОТКАЗ ОТ ГРАНДНАРРАТИВОВ КАК СУЩНОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
СОЦИАЛЬНОЙ РАЦИОНАЛЬНОСТИ ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОГО ТИПА**

Статья посвящена описанию постнеклассической социальной рациональности, сущностным признаком которой является отказ от гранднарративов. Под влиянием постмодернизма происходит трансформация постсучасного идеологического пространства, для которого характерны плюральность, фрагментарность, партикулярность.

Ключевые слова: социальная рациональность, гранднарративы, идеология, либеральная демократия.

V. DODONOVA

Donetsk national university, Donetsk

**THE WAIVER OF GRANDNARRATIONS AS ESSENCE DESCRIPTION OF
POSTNONCLASSIC'S SOCIAL RATIONALITY**

The article is devoted to description of postnonclassic's social rationality, the essence sign of which is the waiver of grandnarrations. There is transformation of ideological space to plural, fragmentary, partikulyary essence on postmodern **society**.

Keywords: social rationality, grandnarrations, ideology, liberal democracy.

Стаття надійшла до редакції 20.02.11р